Петро Бубній, Юрій Ковальков

Неформальна академія наук

Тернопільська асоціація Нобелівських студій

Досліджується внесок Наукового товариства імені Т. Шевченка у світову науку та культуру, членства у ньому Нобелівських лауреатів.

Науковий рух на Західній Україні другої половини XIX століття привів до створення такого феномена, як Наукове товариство імені Т. Шевченка. Воно народилося у лоні львівської «Просвіти» 11 грудня 1873 р. як літературний осередок, що мав за мету «спомагати розвою української словесності», яка зазнавала утисків, зокрема російського царизму. Невипадково організаторами і фундаторами цього товариства стали письменник Олександр Кониський і вчений Володимир Антонович, промисловець Василь Симиренко, Євген Чикаленко, професор Павло Пелехін, Кость Панківський, Єлизавета Скоропадська-Милорадович, наш земляк о. Степан Качала та ін. За їх кошти було придбано друкарню, два великих будинки у Львові.

У 1892 році літературне товариство було перетворено на Наукове товариство імені Т. Шевченка, яке через деякий час об-

рало його головою нашого земляка Олександра Барвінського. Після переїзду до Львова з Києва молодого історика Михайла Грушевського і титанічних зусиль Івана Франка значно активізувалась діяльність НТШ, набувши всеукраїнського і всеохоплюючого значення щодо різних галузей науки. Місто Лева, за висловом письменника Романа Іваничука, по суті відтоді стало «духовним осередком усього українського життя».

Наукове товариство мало три секції: історико-філософську, філологічну і математично- природописно-лікарську. Кожна з них складалася з різних дослідних комісій. До їх роботи були залучені найвидатніші українські вчені. Згодом дійсними членами НТШ обиралися провідні науковці ряду зарубіжних країн.

У різні роки в товаристві плідно працювали вихідці із Тернопільщини, зокрема Володимир Гнатюк, Іван Верхратський, Станіслав Дністрянський, Василь Сімович, Степан Рудницький, Микола Чубатий, Мирон Кордуба, Володимир Левицький, Євген Храпливий, Марія Деркач, Володимир Кучер, Юліан Гірняк, Микола Чайковський та інші вчені різних галузей науки. Кирило Студинський керував цією неформальною українською академією наук впродовж дев'яти років. Кожен з тернополян вніс вагомий вклад у розвиток вітчизняної науки.

За час роботи до 1039 року НТШ видало 118 томів збірників філологічної, історико-філософської і математично-природописно-лікарської секцій, «Етнографічного збірника» та «Збірника правничої комісії». Крім того, вийшло 88 випусків «Хроніки НТШ», 22 томи «Матеріалів до української етнології», 15 — «Українсько-руського архіву», 22 — «Джерел історії України-Руси». Товариство випускало також «Українську бібліотеку», «Літературно-науковий вісник», публікуючи художні твори тогочасних письменників. На сторінках видань НТШ публікувалися в перекладах українською мовою твори авторів,

відзначених Нобелівською премією. Словом, НТШ, що вважалося нетитулованою українською академією наук, обмінювалося своїми виданнями з 224 науковими установами 28 країн Європи, Америки та Азії, підтримувало творче співробітництво. Воно стало справжнім вогнищем науки і культури в Україні та далеко за її межами. Наукові секції діяли за кращими зразками європейських академій наук того часу. Наприклад, серед 108 дійсних членів математично-природописно-лікарської секції 77 членів представляли вітчизняну науку, а 31 — репрезентував науку світову.

Внесок НТШ у всесвітній науковий процес був настільки помітним, а рівень української науки таким високим, що членство у ньому брали зірки першої величини на європейському та світовому науковому небосхилі. Зокрема, дійсні члени Товариства — представники інших зарубіжних країн Олександр Брюкнер, Ян Бодуен де Куртене, Давид Гільберт, Альфред Єнсен, Раймунд Кайндль, Фелікс Кляйн, Андре Мазон, Томас Масарик, Любор Нідерле, Олексій Шахматов, Ватрослав Ягич та інші.

Серед них і три Нобелівських лауреати — Альберт Ейнштейн (Нобелівська премія з фізики 1921 р.), Фріц Прегль (Нобелівська премія з хімії 1923 р.) та Макс Планк (Нобелівська премія з фізики 1918 р.). Зокрема, Нобелівського лауреата Альберта Ейнштейна до НТШ обрали 17 березня 1929 р., а вже 4 квітня від нього отримали подячного листа такого змісту: «Вельмишановні панове! Я сердечно дякую вам за те, що ви обрали мене членом вашого шановного Товариства. Я завжди з радістю прийняв би ті вибори, зовсім незалежно від того, які ще іноземні члени належать до вашого Товариства. З найщирішим привітом — А. Ейнштейн».

З такою ж сатисфакцією сприйняв своє членство у НТШ і Макс Планк. Ось зміст його листа:

«М. Планк
28 січня 1924, Берлін

Берлін-Грюневальд, 2

Високоповажний пане Президенте!

4 ц(ього) м(ісяця) Ви повідомили мене, що українське Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові обрало мене дійсним членом математично-природописної секції. Залежить мені на тому, щоб висловити Вам, що я розглядаю це обрання як особливо високу відзнаку і що буду гордитися тим, що надалі зможу вважати себе членом цієї поважної організації. Прошу Вас висловити Товариству мою щиру, сердечну подяку за виявлену мені честь.

Водночас не помину, щоб не висловити моїх щирих побажань дальшого розвитку і розцвіту Вашого товариства з нагоди 50-річчя його заснування. Ви знаєте, що ми в Німеччині якраз виявляємо живий інтерес до української культури і постійні симпатії також до Вашого політичного розвитку.

З цілковитою пошаною
Д-р М. Планк».

Товариство стало підґрунтям для організації у 20-ті роки минулого століття у Львові підпільних Українського університету і Української політехнічної школи, ряду інших інституцій. З встановленням у Західній Україні радянської влади 1940 року його було закрито і на його базі утворено філіал Академії наук Української РСР.

Після Другої світової війни багато членів НТШ виїхало за кордон. Автономні філіали Наукового товариство імені Т. Шевсченка почали працювати у Серселі (Франція), а також у США і Австралії. Їх силами було видано багатотомну «Енциклопедію українознавства» за редакцією Володимира Кубійовича.

В той час, як перестала діяльність НТШ в Україні, його вогнища запалали у Канаді, США, Австралії та Європі. Силами її науковців опубліковано чимало матеріалів, які розкривають історію України, збагачують світову науку. В роботі осередків НТШ за рубежем брали активну участь вихідці із Тернопільщини Матвій Стахів, Зіновій Храпливий, Богдан Гнатюк, Ярослав Падох, Василь Верига, Теодозій Ляхович, Олександр Смакула тощо.

У період перебудови склалися сприятливі умови для відродження діяльності НТШ в Україні, як суспільного сектора розвитку вітчизняної науки. Це сталося 21 жовтня в 1989 р. у Львові. За роки незалежності Української державності навколо Наукового товариства імені Т. Шевченка об'єдналося майже півтора тисячі вчених, робота яких зосереджена в 6 секціях та 35 різнопрофільних комісіях. Осередки НТШ створені в більшості обласних центрів України. Один з перших було організовано в Тернополі, який об'єднує понад 200 членів Товариства і очолює його відомий український вчений в галузі епідеміології, академік Національної академії наук України, професор Михайло Андрейчин. Сучасні науковці гідно продовжують справу своїх попередників.